

Лекція 7

Тема: Суспільство як соціальна система.

1. Поняття суспільства як соціальної системи.
2. Типології суспільства.
3. Соціальна згуртованість, психологічна сумісність та психологічний клімат.

Література: 1. Вербицька П., Волошенюк О., Горленко Г. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): Підручник для 10-го класу ЗЗСО / П.Вербицька, О.Волошенюк, Г.Горленко. – Львів: Нова Доба, 2018, с.
2. Людина і світ /За ред.. Л. В. Губернського, А. О. Приятельчука. – К.: Український центр духовної культури, 1999, стор. 18-23, 143-162, 268-273;
3. Арцишевський Р. А. Світ і людина. – К.: ВТФ «Перун», 1996, стор.
4. Соціологія /за ред. Городяненка В. Г., - К.: 2015, с. 116-138.
5. Соціологія /за ред. Пічі В. М., Львів, 2014, с. 62-82.

1. Поняття суспільства як соціальної системи.

«Суспільство» є буденним поняттям, зміст якого більшість людей ніколи і не намагається сформулювати. Суспільство оточує нас постійно. Існує три узагальнених уявлення:

- 1) суспільство – це люди (тобто це не одна людина);
- 2) ці люди чимось об'єднані;
- 3) для людини суспільство є необхідним.

Суспільство уявляють:

- як якесь організоване ціле, правила якого краще не порушувати, якщо хочеш в ньому залишатися;
- як якась сила, протистояння якій може мати наслідком покарання;
- як природна атмосфера, яку не обирають, але мають в ній дихати.

Перед тим, як дати визначення суспільства, необхідно розмежувати такі поняття, як «природа» і «суспільство», з'ясувати співвідношення між ними.

Ми часто і не без підстави говоримо, що людина, суспільство – частина природи. І в той же час навіть протиставляємо людину і суспільство природі.

У першому твердженні поняття «природа» вживається в широкому змісті, що виражає природну єдність усього світу. Теза «суспільство – частина природи» відображає той незаперечний факт, **що людина, а отже, і суспільство походять з природи; людина – істота біосоціальна**, що має чимало загальних рис і властивостей з іншими живими істотами і підпорядковується законом природи; суспільство знаходиться в органічному зв'язку і найтіснішій взаємодії з природним середовищем і не може функціонувати і розвиватися поза природою; і природа і суспільство підпорядковані у своєму розвитку деяким загальним фундаментальним законам.

В другому твердженні поняття «природа» використовується в більш вузькому змісті, як частина, а не весь реальний світ, як зовнішнє (природно-географічне) середовище стосовно людини, суспільства. Це особливо важливо тоді, коли необхідно підкреслити, що людина – це не тільки і не стільки біологічна істота, хоча і у вищій формі свого прояву, а якісно нове, принципово особливе явище з властивими тільки йому соціальними якостями і властивостями, що формуються в процесі соціальної взаємодії.

Коли **К. Маркс** визначав сутність людини як сукупність суспільних відносин, він тим самим намагався підкреслити, що **людина – насамперед і безпосередньо продукт суспільства**. Відомий югославський соціолог **Д. Маркович** виділяє три головні особливості людини – творчість, свобода і соціальність, пропонуючи таке визначення людини: **людина – це «суспільна істота, що своїм діяльним відношенням до природи реалізує себе як творчий, вільний суб'єкт, що об'єднується з іншими людьми і живе у соціальних групах, у яких вона забезпечує умови свого біологічного і соціального буття»**.

Таким чином, не можна ні ототожнювати поняття «природа» і «суспільство», ні абсолютно їх протиставляти.

Природа і суспільство – це дві якісно різноманітні форми прояву єдиної реальності, яким відповідають дві основні галузі науки – природознавство і суспільствознавство.

Суспільна думка від свого зародження постійно намагалася пізнати, осмислити сутність, основні засади функціонування, найхарактерніші ознаки суспільства як соціального феномену.

Так, **античні** філософи, зокрема **Аристотель, Платон**, ототожнювали суспільство з державою.

У **Середньовіччі** поширеною була думка про те, що суспільство виникло внаслідок домовленості людини з Богом; у **Новий час** існувала думка суспільного договору між людьми, внаслідок якого виникло суспільство, хоча деякі філософи вважали (**Д. Дідро**), що життя людей завжди було суспільним.

Якісно нове розуміння категорії «суспільство» запропонувала соціологія в середині XIX – на поч. XX ст.

Так, **О. Конт** і **Г. Спенсер** вважали суспільство динамічними утвореннями, що як і кожний живий організм, перебуває у постійному розвитку, виявляючи здатність до саморегулювання. **Є. Дюркгейм** розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, що заснована на колективних уявленнях. Для **М. Вебера** суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій.

До **основних ознак суспільства** (тобто стійких характеристик, які дають змогу відрізнити суспільство як цілісне соціальне утворення від усіх інших категорій) належать:

- спільність території;
- цілісність;
- здатність підтримувати та відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків;
- субкультура;
- автономність (тобто спроможність існувати самостійно) та самодостатність;
- самовідтворення, саморегулювання, саморозвиток.

Суспільство – сукупність людей, об'єднаних історично складними формами взаємозв'язку і взаємодії з метою задоволення своїх потреб, яка характеризується цілісністю, самовідтворенням, самодостатністю, спільністю території, саморегулюванням і субкультурою.

Усе це дає змогу трактувати суспільство як соціальну систему.

Соціальна система – цілісне утворення, основним елементом якого є їх зв'язки, взаємодії та взаємовідносини, соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми і цінності.

Кожний з цих елементів соціальної системи перебуває у взаємозв'язку з іншими, займає специфічне місце та відіграє певну роль у ній.

Суспільство як цілісна система має свою внутрішню структуру, складається з певних підсистем, які взаємодіють одна з одною, це, зокрема: правова, демографічна, економічна – відносини в процесі матеріального виробництва; соціальна – взаємодія класів, соціальних груп, верств; політична – діяльність державних організацій, політичних інститутів, партій та об'єднань; духовна – розвиток і взаємодія суспільної свідомості, науки, мистецтва, освіти, релігії тощо. Кожна підсистема складається в свою чергу, із своїх власних блоків і елементів, які виконують свої функції цілісного соціального організму.

При вивченні суспільства використовують системний підхід, тобто його аналіз в трьох взаємозалежних і водночас самостійних ракурсах: структурному, функціональному і динамічному.

Людські суспільства є дуже різними. Людина, раптом перенесена з Канади в плем'я, яке живе в джунглях Амазонки (чи навпаки), була б спантеличена новим

соціальним оточенням і не змогла б поводитися адекватно. Тому, кожне людське суспільство – це специфічний виклик соціологічному розумінню.

Якщо втиснути всю історію життя на планеті в один рік, то перші живі істоти сучасного типу умовно з'являються лише о 23 годині 53 хвилини 31 грудня від початку цього строку, а перші цивілізації – лише за хвилину до закінчення року. Але, незважаючи на такий мізерний проміж часу, культурні та соціальні зміни є вражаючими:

- 40 - 35 тис. років тому наші пращури почали практикувати релігійні ритуали та малювати на стінах печер;
- 10 - 6 тис. років тому, в епоху мезоліту, відбулась domestикація тварин та вдосконалення рослинництва;
- 4-3 тис. до н. е. – зароджуються перші цивілізації (міста, писемність), поглиблюється спеціалізація за видами занять, відбувається майнова та соціальна диференціація суспільства, формуються економічні та політичні інститути;
- близько 250 років тому розпочинається індустріальна революція, яка реформувала світ навколо нас у світ фабрик та літаків, ядерних реакторів, глобальних комунікацій і т. п.

Суспільство є живим організмом, що перебуває у постійному розвитку. Життєдіяльність суспільства (суспільне життя) є необхідною умовою його існування, реалізації його завдань і функцій.

Суспільне життя – реальний процес існування розвитку і взаємодії осіб, соціальних спільнот, інститутів суспільства, що відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується певною системою форм діяльності.

Специфічною ознакою суспільного життя є єдність матеріального і духовного, стихійного і свідомого начал.

Основними сферами суспільного життя є:

- а) **економічна**, яка охоплює матеріальне виробництво, розподіл, обмін, споживання, відносини власності, економічну і технічну базу, науково-технічний прогрес, технологічну революцію;
- б) **політична**, яка полягає в управлінні відносинами між людьми у суспільстві, що можуть виявитися у таких формах, як революція, реформа, війна, класова боротьба тощо;
- в) **духовна**, складовими якої є ідеї, теорії, погляди, уявлення, вірування;
- г) **культурна**, що об'єднує продукування культурних цінностей, передання їх наступним поколінням;
- д) **соціальна**, основою якої є діяльність з відтворення населення, його кількісних та якісних характеристик.

2. Типології суспільства

Історію людства можна класифікувати через обмежену кількість базових типів суспільств. Суспільство є складним, багаторівневим утворенням, будь-яка універсальна класифікація не може його охопити.

Залежно від критеріїв соціально-гуманітарні науки по-різному визначають типи суспільств, наприклад, беручи за головну ознаку писемність, їх поділяли на писемні та дописемні. Писемні володіють абеткою та фіксацією звуку у матеріальних носіях: клинописних таблицях, берестяних грамотах, книгах, газетах, комп'ютерах.

Німецький соціолог **Ф. Тьонніс** (1855-1936), з огляду на наявність і стан промислового виробництва класифікував їх на традиційне (до промислове, сільськогосподарське, закрите, відстале) та промислове (відкрите).

Американські соціологи **Г. та Дж. Ленські** розрізняючи суспільства за головним способом здобуття засобів до існування, виокремлюють:

1. Суспільство мисливців і збирачів. Структура його надто проста, а соціальне життя організоване на основі родинних зв'язків, усім керує вождь.

2. Садівничі суспільства. Воно теж ще не знає, що таке додатковий продукт, основою його соціальної структури є родинні зв'язки. Однак їх система помітно розвинутіша, складніша.

3. Аграрне суспільство. На цьому етапі вже з'являється додатковий продукт, розвиваються торгівля, ремесла, зароджується держава. Система родинних зв'язків перестає бути основою соціальної структури суспільства.

4. Промислові суспільства. Виникають наприкінці ХУІІІ ст. з появою промислового виробництва, використанням у виробничих цілях наукових знань, значного додаткового продукту, розвитку системи державного управління.

Застосування цього критерію іншими вченими передбачає, крім перших трьох, індустріальне та постіндустріальне суспільства.

Інша типологія поділяє всі суспільства на два класи – прості і складні. Критерій – рівень управління. Прості суспільства – це ті, де немає керівників та підлеглих, бідних та багатих (первісні племена), складні суспільства – це суспільства, де є кілька рівнів управління, декілька соціальних верств населення, розвиток торгівлі, засобів комунікації.

Типологія Д. Белла і А. Турена:

- Протосуспільство – має декілька статусів, які базуються на віці, статі, родинних зв'язках. Ролі одноманітні. Поширеним є стереотип, що життя у первісному суспільстві дуже тяжке і складне. Ймовірно, що це так. Потреби цих людей доволі прості, людина потребує небагато часу для того, щоб підтримати свій життєвий цикл. На думку соціологів, це найбільш «лінивий» тип суспільства. Людина покладається на полювання та збирання певних культур для виживання. Таке суспільство складається з маленьких груп (до 40 осіб). Контактів між групами майже немає. Група – фактично сім'я. Ці суспільства постійно рухаються, власність їх обтяжує. Знайшовши якусь їжу, людина ділиться зі своїми родичами.

- Доіндустріальне суспільство (традиційне, аграрне). Період виникнення 6 тис. років тому. Це суспільство з малорухомими соціальними структурами, з таким способом соціокультурної регуляції, який базується на традиції. З полювання виникає тваринництво, із збирання – землеробство. З'являються міста, влада зосереджується в руках одного індивіда. З'являються регулярні армії. Зростає кількість населення. Поведінка контролюється звичаями, традиціями. Зміни, перетворення не сприймаються.

Ключова сфера економіки – сільське господарство. Організаційно-технічні характеристики економіки – малопродуктивне натуральне господарство на базі ручної праці та примітивної техніки. Провідну роль відіграють церква та армія. Провідні соціальні групи – священики та феодалі.

- Індустріальне суспільство. Індустріалізм як спосіб виробництва з'явився в Англії приблизно 250 років тому. Ґрунтується на використанні наукових знань у виробничих технологіях. Знаходиться у стані швидких соціальних змін. Індустріальні суспільства є достатньо великими, урбанізованими. Родинні зв'язки стають слабшими. Послаблюються вплив релігії. Самостійним важливим інститутом стає освіта, оскільки індустріальне суспільство потребує масової грамотності. Індустріальне суспільство стає швидко домінуючим на планеті.

Ключова сфера економіки – промисловість.

Організаційно-технічні характеристики економіки – масове товарне виробництво на основі суспільного поділу праці та машинних технологій.

Провідну роль відіграють промислово-фінансові корпорації.

Провідні соціальні групи – бізнесмени.

- Постіндустріальне суспільство – суспільство, якому притаманні максимальний розвиток послуг і маркетингу, спрямованість у майбутнє, міжособистісна комунікація, значна роль наукових досліджень, інформації, престиж освіти.

На думку соціологів з'являється у 70-х роках XX ст., правда, не у всіх країнах, а лише в найрозвинутіших. Переважає не промисловість, а інформатика та сфера обслуговування (насамперед наука та освіта).

Ознаки постіндустріального (інформаційного) суспільства:

- 1) безлюдні роботизовані заводські цехи;
- 2) гігантські супермаркети;
- 3) космічні станції;
- 4) висунення на перший план теоретичної сфери економічної діяльності (сфери послуг);
- 5) визначення провідної ролі науки;
- 6) комп'ютеризація і відкритість суспільства;
- 7) безперервна освіта;
- 8) соціальне просування визначають не расові, статеві або вікові відмінності, а освіта, досвід, майстерність, талант людини.

За політичними режимами суспільства поділяються на:

- демократичні;
- авторитарні;
- тоталітарні.

За панівною релігією:

- християнські;
- мусульманські.

Марксизм за способом виробництва, виробничих відносин і класової структури виділив:

- первіснообщинну;
- рабовласницьку;
- феодальну;
- капіталістичну;
- комуністичну суспільно-економічні формації.

Залежно від своїх уподобань, мети і завдань дослідження вчені використовують всі наявні типології суспільства.

3. Соціальна згуртованість, психологічна сумісність та психологічний клімат.

Одним із найважливіших показників, які характеризують групу, є ступінь її згуртованості.

Згуртованість показує ступінь прихильності до групи її членів.

Показники згуртованості:

- 1) рівень взаємної симпатії у міжособистісних стосунках – чим більша кількість членів групи подобається одне одному, тим більша її згуртованість;
- 2) кількість людей, які задоволені своїм перебуванням у групі – чим вищий цей показник, тим вищий ступінь її згуртованості.

Авторами концепції групової згуртованості є американські психологи К. Левін, Л. Фестінгер. Згідно з їхніми поглядами, група влаштовує людину до того часу, поки вигода від перебування в групі значно перевищує незручності, які з цим пов'язані.

Соціометрія згуртованість пов'язує з таким рівнем розвитку міжособистісних стосунків, коли в них високий відсоток виборів, заснованих на взаємних симпатіях. «Індекс групової згуртованості» обчислюється як відношення кількості взаємних позитивних виборів до загальної кількості можливих виборів.

Сумісність – це оптимальне поєднання якостей людей у процесі взаємодії, що сприяє успішному виконанню спільної діяльності. Виділяють фізичну, психофізичну, соціально-психологічну та психологічну сумісність.

Фізична сумісність виявляється у гармонійному поєднанні фізичних якостей двох або кількох людей, які виконують певну спільну діяльність (сила, витривалість, групування за ваговими категоріями у спорті).

Основою **психофізіологічної сумісності** є особливості аналізаторних систем, а також властивостей нервової системи. Цей різновид сумісності передбачає успішність взаємодії людей тих видах діяльності, в яких чутливість у межах аналізаторної системи є вирішальною (наприклад, робота на конвеєрі вимагає певного темпу виконання виробничої операції кожного працівника, інакше процес порушується, а може й взагалі припинитися).

Соціально-психологічна сумісність передбачає взаємини людей із такими особистісними властивостями, які сприяють успішному виконанню соціальних ролей (схожість характерів, здібностей, обов'язковою є гармонія).

Психологічна сумісність передбачає спільність поглядів, переконань, соціальних установок, цінностей, ставлень. Психологічна сумісність найбільше характеризує ефективність діяльності.

Відсутність сумісності в групі людей, залучених до виконання суспільно чи особистісно значущої діяльності, за певних умов може спричинити конфлікт.

Психологічна сумісність (несумісність) тісно пов'язана із самопочуттям кожного члена групи.

Соціально-психологічний клімат – це характерний для організації комплекс норм, що визначають поведінку працівників. Він обумовлює мотивацію працівників, ефективність їх праці, ступінь самореалізації, індивідуальні досягнення у системі організації праці.

Соціально-психологічний клімат у колективі залежить від: виду діяльності, її місії та стратегії, змісту праці, кадрової політики керівництва, стилю керівництва, ефективності контролю, потреб працівників, психічних якостей працівників (характеру, темпераменту, рівня вихованості та інтелігентності), рівня компетенції працівників, сукупності заходів заохочення, способів оцінювання працівників, функціонування інформаційно-комунікаційної системи, міжособистісних відносин (рівня згуртованості членів колективу), рівня інноваційності, організаційної культури, розмір та структура організації, фінансовий стан, диференціація рівня оплати тощо.